

EGRY GÁBOR

A kisebbségi magyar identitás változásai a 20. században

Közel egy évszázadot áttekinteni egyetlen rövid tanulmány keretében mindig nagy kihívás, sőt, nyilvánvalóan lehetetlen is. Ez erre az írásra is igaz, azzal a nem jelentéktelen megszorítással, hogy elsősorban inkább egy kísérletről, a további gondolkodást ösztönző és remélhetőleg megalapozó próbálkozásról van szó. Egy szociológiai és társadalompszichológiai jelenség strukturális változásait veszem sorba, egy olyan jelenséget, amelynek a vizsgálatára meglehetősen különböző források és adatok állnak rendelkezésünkre az elmúlt évtizedekből és a 20. század első feléből. Írásom középpontjában nem a folyamatok finom követése áll, hanem a nagyobb csomópontok, ahogy azt a kisebbségtörténet-írás azonosította: 1918/1920, 1944–1945, 1956 és 1989.¹

A strukturális megközelítés azt is lehetővé teszi, hogy az alábbi, elismerem, vázlatos gondolatmenet esetenként ne terjedjen ki minden magyar kisebbségi közösségre. Hiszen az önazonosság változása önmagában érdekes, változatainak elemzéséhez pedig nem szükséges az, hogy megállapítsuk, egy-egy változás hol máshol ment még végbe. Ez utóbbi is fontos kutatási kérdés, de egy másik perspektívából, ha a magyar kisebbségek átfogó történetére vagyunk kíváncsiak. Ebben a tanulmányban azonban engem elsősorban az érdekel, hogy a 20. században bekövetkezett változások a kisebbségek Magyarországhoz való

¹ BARDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk.): *Magyar kisebbségi közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.

viszonyán keresztül miként befolyásolták a kisebbségi magyar identitást. Ezen belül persze a lehetséges változatok érdekesek és fontosak, de a következtetések levonásához elég azokat tipizálva azonosítani.

Miközben vizsgálódásom kronológiai keretei és a fontos csomópontok adottak, a vizsgálat tárgya, a kisebbségi identitás, pontosabban az identitás sokféleképpen értelmezhető jelenség. Látszólag egyértelmű, valójában nagyon is bizonytalan – és nemcsak jelenséggént, hanem episztemológiailag is. Könnyű ugyan azt feltételezni, hogy egy nemzethez tartozás érzése – ez lenne az önazonosság egyik leggyakoribb jelentése – mindenki esetében ugyanazt jelenti, ez azonban nyilvánvalóan nem igaz. Ahogy az is megkérdőjelezhető, hogy az önazonosság minden pillanatban fontos és jelen lévő lenne az egyén életében. Ha azonban nem feltételezhetjük, hogy a nemzeti önazonosság homogén és folyton jelen lévő, akkor miként vizsgálható maga a jelenség? Nem tudunk mindenkit megkérdezni erről, de ha képesek is lennénk erre, az eredmény akkor sem lenne más, mint információ arról, hogy az adott kérdésre válaszolva miként jelentkezik az önazonosság. Ebből bármiféle következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy máskor, más körülmények közt mi a helyzet, kockázatos – bár néha elkerülhetetlen.²

Mindezekre tekintettel az alábbiak szükségszerűen elsősorban nem az egyéni önazonosságot mutatják be, és nem is annak kollektívvé kiterjeszthető jegyeit, hanem a magyar nemzet és a kisebbségi magyar közösségek reprezentációit. Ezzel együtt éppen az lenne munkám egyik újdonsága, hogy az elmúlt évtizedben folytatott kutatásaim eredményeit is bevonva rámutassak néhány olyan tényezőre, az egyének szintjén is, amely a kisebbségi magyar önazonosságot is befolyásolta. Ezek többnyire mindennapi tapasztalatokon alapulnak, és ennyiben mégiscsak az egyéni önazonosságra vonatkoznak – csakhogy nem statikus és állandó identitásként, hanem interakcióként és viszonyulásként egy nagyobb közösséghez és annak (képzelt)

² Peter STACHEL: Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. *Regio*, 2007/4. 3–33.

képviselőihez.³ Hiszen az önazonosság alapvetően relacionális, nem önmagában áll, hanem másokhoz való viszonyban jelentkezik a besorolás és az ehhez kapcsolódó elvárások révén. Részben éppen ez teremti meg az önazonosság változásának dinamikáját is, és ez az, ami egyáltalán értelmessé teszi a kérdésfelvetésemet is.

Kisebbségi nemzettudat?

Mindenekelőtt azt érdemes áttekinteni, hogy miként is fogható fel a kisebbségi nemzettudat. Bár a kérdés látszólag egyértelmű, hiszen egyszerű definícióként magától értetődő a kisebbségben élő nemzeti közösség önazonosságaként meghatározni, a bevezetőben felvázolt megfontolások alapján egy ilyen kísérlet legjobb esetben is önkényes, rossz esetben pedig félrevezető. Két kérdést érdemes alaposabban átgondolni: az első a kisebbségi nemzettudat viszonya a magyar nemzettudathoz (hiszen a fogalom az előbbit az utóbbi részeként határozza meg), a második az egyén helye és szerepe ennek az önazonosságnak a formálásában. Ez arra is alkalmas, hogy meghaladjuk a fogalom inherens korlátait is, hiszen a kisebbségi önazonosság elvileg feltételeznél, hogy csak 1918 után beszélhetünk ilyenről, mivel korábban a magyar nemzet a dualista Magyarország többségi nemzete volt.

Ha a nemzettudat „forrásaiból” indulunk ki, akkor elsőként a társadalmi különbség érzésére kell rámutatnunk. Ez az, amit egyénként érzünk és észlelni vélünk, és ennek segítségével azonosítjuk magunkat másokkal, miközben megint másoktól elhatároljuk a saját csoportunkat.⁴ Ahhoz azonban, hogy a különbség érzése nemzettudat legyen, szükség van egy olyan re-

³ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.

⁴ FEISCHMIDT Margit: Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Uó (szerk.): *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom.* Gondolat Kiadó–MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010. 7–29.

ferenciakeretre, amely a saját csoportot nemzetként azonosítja, vagyis olyan nagyobb csoportként, amelyet közös történelem, kultúra, nyelv köt össze, a vérségi és működő társadalmi kapcsolatokon túl is szolidaritást teremtve a tagok között. Ez azonban közös tudást is feltételez arról, hogy a közös nemzet létezik, és miben is áll, ami korántsem magától értetődő.⁵ A nemzeti tudat megteremtésének, megerősítésének, elterjesztésének – vagy ezeknek együtt és egy időben – jól meghatározható ágensei voltak és vannak. Közép-Európa vonatkozásában kiemelendők azok az értelmiségiek, akik a 18. század végétől kezdve „felfedezik” a nemzeteket, és kialakítják a nyelvi sztenderdet és a kulturális-történelmi kánont. Ennek terjesztése azonban csak kis mértékben lehet sikeres a polgári, egyleti formában, ezért aztán az ekkoriban kialakuló nemzeti mozgalmak célja az oktatási rendszer „megszerzése”, hogy a gyerekek már az iskolában elsajátíthassák a nemzettudat alapjait. Ez lenne a nemzeti mozgalmak történetének második fázisa, ami elvezetne a végső, harmadik szakaszhoz, amikor a nemzet minden tagja átérzi a

⁵Eric HOBBSBAWM: Etnikai identitás és nacionalizmus. *Világosság*, 1993/4. 19–28.; Benedict ANDERSON: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.; Ernest GELLNER: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.; Anthony D. SMITH: A nemzetek eredete. In: KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 204–229. A magyar történetírásból kiemelendő NIEDERHAUSER Emil: *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. és Szűcs Jenő: „Gentilizmus”. A barbár etnikai tudat kérdéshez. (Vázlat). In: Uő: *Nemzet és történelem*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 327–357. Mondanivalóm szempontjából nem lényeges, hogy a modern nemzetnek volt-e premodern előképe vagy sem, és a modern nemzet pusztán annak újraértelmezése vagy a modernitás terméke. Ami számomra fontos, az a modern nemzeteszmé terjedésének és terjesztésének mechanizmusa. Ezt a protonemzeti előképek diszkurzívan segítették, egyénileg viszont éppen ezek akár gyengíthették is a folyamatot. Lásd az előbbire nézve az erdélyi szászokat a 19. században, vagy a magyarországi németeket: EGRY Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban 1835–1914*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009., az utóbbira pedig John C. SWANSON: *Tangible Belonging: Negotiating Germanness in Twentieth Century Hungary*. Pittsburg University Press, Pittsburg, 2017.

nemzethez tartozást, és hajlandó politikai cselekvésre is annak érdekében.⁶

Mivel azonban a tömeges közoktatást alapvetően az állam teremtette meg, szabályozta és finanszírozta (még ha sokszor közvetetten, a községeket rákényszerítve), ezért a soknyelvű és soknemzetiségű államalakulatokban, így a dualista Magyarországon is, az állami iskolaügy lett a nemzeti öntudat megteremtésének legfontosabb eszköze. Ez Magyarországon, szemben az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák felével, azt is jelentette, hogy maga a magyar nacionalizmus eszközévé előlépett állam akarta felhasználni a közoktatást a nemzetiségek magyarosítására.⁷

Ez azonban máris felveti az egyik legfontosabb kérdést az önazonosság tanulmányozásával kapcsolatban: vajon honnan tudjuk, hogy pontosan mit is gondoltak azok, akiknek rá kellett ébredniük saját nemzetiségükre? Hogyan viszonyultak ők mindehhez, elhihetjük-e azt, amit a kortárs politikusok mondtak erről, vagy amit a későbbi, de nemegyszer a nemzeti érdeket ugyancsak szolgáló történétírók? Nem is szólva az irodalomról, amit előszeretettel használnak az önazonosság vizsgálatára, noha a szerzői én és az irodalmi alakok viszonya a valósághoz meglehetősen összetett, miközben nehéz feltételezni a kortárs írókról, hogy alapanyagként ne olyasmit használnának, amit

⁶ Miroslav HROCH: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio*, 2000/3. 3–24.

⁷ Joachim VON PUTTKAMER: *Schulalltag und nationale Integration im Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1918*. Oldenbourg, München, 2003.; Ágoston BEREZ: *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy*. CEU, Pasts Inc., Budapest, 2012.; Ausztriára nézve lásd: Pieter M. JUDSON: *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2006. 19–65.; Tara ZAHRA: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Cornell University Press, Ithaca–London, 2008. 13–48. A magyarosítás nem csak nyelvi magyarosítást vagy éppen magyar nyelvtanulást jelentett. A Lex Apponyi egyértelműen kimondta, hogy a népiskolában a gyerekeket úgy kell nevelni, hogy a magyar nemzethez tartozás eszméjét átérezzék. Mindehhez pedig a magyar történelem ismeretének és saját történelemként való átélésének követelménye társult.

ma nem fogadnánk el tudományos munkák forrásául: személyes érzéseket, benyomásokat, illetve elfogult áltudományos szövegeket.

Ezen a ponton ez még egyelőre figyelemfelhívás, de jól mutatja például a hivatalos diskurzus és a valóság közti szakadékot Berecz Ágoston vizsgálata a Lex Apponyi, az 1907-ben elfogadott magyarosító iskolai törvény hatásáról. Bár a statisztikákban kimutatott magyarnyelv-tudás a nemzetiségek körében folyamatosan nőtt, a közhangulat és az állami elvárások együtt olyan közeget teremtettek, amelyben mindennapos volt az eredmények túlbecsülése, a hamis adatok bejelentése, vagy éppen a tanfelügyeleti látogatások kijátszása előre felkészített diákokkal.⁸ Eközben pedig a magyarosítás ugyan halad előre, de sokkal inkább az általános társadalmi változások eredményeként.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a fentiekből alapvetően lineáris és részben teleologikus kép rajzolódik ki a nemzeti mozgalomról és a nemzeti eszme dinamikájáról. Eszerint azt követően, hogy az értelmiség belevág a nagy feladatba, lassan, de biztosan eléri, hogy az „egyszerű emberek” is csatlakozzanak a nemzeti mozgalomhoz, és érzelmileg azonosuljanak a nemzettel és annak immár politikai céljaival is. Aki egyszer nemzeti érzelmű lett, az ebből nem vesz vissza, a kérdés mindig az, hogyan lehet még több embert bekapcsolni a nemzet keretébe. Ugyanez igaz lenne a dualista Magyarországra is, ahol a versengő nemzetiségek már az első világháború előtt megszilárdítják a nemzettudatot, ideértve a magyar nemzetet is. Ez egyúttal a nemzettudat homogenizálását is jelenti, hiszen egyfelől egy meglehetősen egynemű repertoár lesz az, ami egyesíti a nemzetet, másfelől pedig minden, ami ezen kívül esik, eleve nem számít nemzetinek.

Ebből aztán logikusan adódik az is, hogy az 1918 utáni történések magyar szemszögből nézve szétfejlődését, ennek az egységes nemzettudatnak a bomlását jelentik. Az új nemzetállamokba került kisebbségek a korábbi magyar állami in-

⁸ Ágoston BERECS: I. m.

tézményrendszer és erőforrások hiányában már nem képesek olyan hatékonyan reprodukálni a nemzeti önazonosságot, miközben Budapesttől elzárva a magyarországi változások is csak részben érhetik el őket.

Bár a szétfejlődés logikus tézis, és a magyar történetírásban ez a domináns értelmezési keret,⁹ az utóbbi időben kutatások sora mutatott rá olyan tényezőkre, amelyek alapvetően megkérdőjelezik annak alkalmazhatóságát. Teoretikusabb szinten Jim Bjork Felső-Sziléziáról szóló munkáját kell megemlíteni.¹⁰ A felső-sziléziai viszonyokat a 19. század második felétől a második világháborúig elemezve arra mutatott rá, hogy a nemzeti mobilizáció, vagyis az a folyamat, amely a fent vázolt modellben kulcsfontosságú, egyáltalán nem szükségszerűen tartós és visszafordíthatatlan, nagyon is elképzelhető, hogy egy adott pillanatban nemzetileg elkötelezett, ezért politikai cselekvésre (választási részvétel, demonstrációk, akár fegyveres küzdelem) hajlandó emberek néhány év elteltével más indokoktól vezérelve cselekedjenek, és eközben társadalmi viszonyaikat se határozza meg kizárólagosan a nemzetiségük. Ennek tükrében a szétfejlődés sem azzal nem vet számot, hogy az 1918 előtti folyamatok nem szükségszerűen vezettek el egy homogén nemzethez, sem azzal, hogy mindaz, ami 1918 után történt, nem írható eleve a kisebbségi helyzet számlájára.

Ez utóbbit erősítik meg azok a munkák is, amelyek már 1918 előtt rámutatnak a magyar nemzettudat heterogenitásának jeleire. Ezek közül legfontosabbak a regionális magyarságtudat-változatok, amelyek, mint azt T. Szabó Levente bemutatta, ráadásul a 19. század végéig rivalizáltak azért is, hogy a magyarság irodalmi-kulturális reprezentációját melyikük határozza meg: a palóc, az erdélyi, a sárosi, a kalotaszegi?¹¹ Mindez

⁹ BARDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk.): I. m.; BARDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a magyar kisebbségek történetéből*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2015.

¹⁰ JAMES E. BJORK: „Neither German, nor a Pole”. *Catholicism and National Indifference in a Central European Borderland*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2008.

¹¹ T. SZABÓ Levente: *A tér képei. Tér, irodalom, társadalom. Tanulmányok*. Komp Press, Kolozsvár, 2008.

nem korlátozódott az irodalom és vele a nyelv (melyik dialektus befolyásolja a nyelvi sztenderdet) területére. A 19. és 20. század fordulóján jelentkezett a politikai regionalizmus is, és ezúttal már nem a nemzetiségek törekvéseihez kapcsolódóan. Míg a kiegyezés után az erdélyi románok politikai célkitűzése volt a tartomány önállóságának vagy autonómiájának visszaállítása, a századfordulótól megszerveződő erdélyi magyar regionalizmus immár a magyar nemzeti érdekek nevében követelte, hogy a régió sorsát a helybeli magyar elit kezébe tegyék le, és ne a tartomány viszonyait nem ismerő, a nemzetiségi kérdésben pedig érzéketlen Budapest határozza meg azt. Ez a magyar nemzettudatot is kihívás elé állította, hiszen az erdélyi regionalisták egyik irányzata egyenesen azt állította, hogy a magyar nemzet autentikus képviselői az erdélyiek, ezzel szimbolikus értelemben megfordítva a központ és a periféria viszonyát is.¹² Mindeközben pedig helyi szinten az sem volt ritka, hogy az elvben a domináns, tituláris nemzetet képviselő magyarok valójában klasszikus értelemben vett kisebbségi politikát műveltek. Így például Brassóban 1910-ben egységes magyar párt alakult, amelynek politikai célkitűzése a magyar kultúra ápolása, a magyar ünnepek közös megrendezése volt.¹³

Igaz, magyar részről az erdélyi mozgalom volt az egyetlen, amelyik egy nagyobb régió képviseletében lépett fel, nyilvánvalóan azért, mert az 1867-ig nem tartozott Magyarországhoz.

¹² Sabina FATI: *Transilvania. O provincie în căutare unui centru. Centru și periferie în discursul al elitelor din Transilvania*. Cluj, EDRC, 2007.; Zsolt K. LENGVEL: Erdély újjáalkotásának a magyar terve 1917/1918 során. *Korunk*, 2017/2. 64–75.; EGRY Gábor: Szupremácia, regionalizmus, erdélyiség. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője 1913–1918. *Századok*, 2013/1. 3–32. Irodalmi ábrázolásban szépen tetten érhető Bánffy Miklós *Erdély-trilógiájában*. Lásd ehhez: EGRY Gábor: Bánffy Miklós trilógiájának társadalmi víziójához – a történész szemével. *Pro Minoritate*, 2014/3. 93–109.; EGRY Gábor: Erdély-képek és Erdély-mítoszok. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 506–533.

¹³ Brassói Magyar Polgári Párt. In: VIDA István (főszerk.): *Magyarországi pártok lexikona 1846–2010*. Gondolat Kiadó–MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2011, 42–43. Hasonló pártok létezésére van adat Fogarasról (ahol a Fogarasi Egységes Magyar Polgári Párt küldte ringbe Werner Gyulát az 1910-es országgyűlési választásokon) és Máramaroszigetről is.

Az ország más részein (Sáros, Szepes) inkább kistrégiók sajátos önazonossága színezte a nemzettudatot, lehetőséget adva a helyieknek arra, hogy más magyaroktól is megkülönböztessék magukat. Ezzel együtt hiba lenne lebecsülni ezeket a gyakran zárt világokat, mivel a helyiek nemcsak a magyar nemzettudattal, hanem a nemzetiségekkel is sokszor bonyolult viszonyban voltak. Ilyen volt Máramaros megye a maga soknyelvű és sokvallású, de kliens-patrónusi és rokoni szálakkal sűrűn behálózott nemesi világával, a Bihar vármegyei Belényes és az ehhez csatlakozó egykori Zaránd vármegye, a sajátos kis- és kollektív nemesi Kővár-vidék vagy éppen az egykori román bánsági határőrezred területe Karánsebes központtal.¹⁴ Ezeket egészítették ki azok a területek, ahol egy, a nemesi vagy privilegizált helyzettől kevésbé függő és területileg jobban meghatározott *Landespatriotismus* befolyásolta a helyiek önazonosságát, mint a Bánság, Pozsony.¹⁵

Végül mindezt kiegészítette egy nagyon fontos tényező, az egyéni és személyes tapasztalat. Az ország egyes régiói fizikailag távol estek egymástól, a nagy többség mobilitása ezzel szemben csak kis területre korlátozódott. Mindez, párosulva a kétségtelenül meglévő kulturális különbségekkel (akár a mindennapi szokásokat, viseletet, akár a nyelv dialektusait vagy éppen a

¹⁴ Ezeket a régiókat eddig kevésbé kutatták, ha mégis, akkor az ebből született munkák inkább a nemzeti értelmezést próbálták ráhúzni a helyi viszonyokra. Máramarosra vonatkozóan fontos CIEGER András: *Érdekek és stratégiák: a helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában* (Korall, 2003/3. 87–106.), míg Robert Nemes legújabb könyvében sajnos elsiklik a helyi viszonyok finomságai felett, és felülrétékeli a nemzeti választóvonalat. Robert NEMES: *Another Hungary: The Nineteenth Century Provinces in Eight Lives*. Stanford University Press, Stanford, CA, 2016. Nemes tanulmánya Belényesről viszont (Obstacles to Nationalization on the Hungarian-Romanian Language Frontier. *Austrian History Yearbook*, 2012. 28–44.) nélkülözhetetlen. Az egykori sajátos helyzetű határőr-társadalom vonatkozásában Irina Marin írásai irányadók.

¹⁵ CZOCH Gábor–KOC SIS Aranka–TÓTH Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2005.; ifj. BERTÉNYI Iván: Politikai nemzet a Bánságban. A dualizmus kori Torontál megyei országgyűlési képviselők etnikai hátteréről. In: GEBEI Sándor–ifj. BERTÉNYI Iván–RAINER M. János (szerk.): „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Liceum Kiadó, Eger, 2011. 349–365.

táját vesszük) azt eredményezte, hogy a személyes találkozások sokszor a távolság érzését erősítették fel az érintettekben.¹⁶ Ennek következménye pedig nem lineáris fejlődés, hanem inkább egy dialektikus folyamat volt, amelyben az egységesítés és egységesülés, valamint a különbözőség és elkülönülés tényezői dinamikus módon határozták meg mind a nemzet reprezentációját, mind az egyéni tapasztalatokat, és a változás mutatható akár a nemzeten belüli heterogenitás irányába is.

1918

Bár az előzőekben vázolt dualizmus kori dinamika tükrében 1918 biztosan nem tekinthető a magyar nemzet szétfejlődése kezdetének, ez nem jelenti azt, hogy ne lenne nagyon fontos pillanat a nemzettudat alakulásában. A mindaddig a magyar nemzetiesszme területi vonatkozását adó és megtestesítő történelmi Magyarország eltűnése, illetve a magyar kisebbségi közösségek kialakulása alapjaiban változtatta meg a korábbi viszonyrendszert. Noha már korábban is voltak jelei annak, hogy a helyi magyar elitek és a mögöttük álló közösségek „kisebbségi módra” léptek fel, és a magyar–magyar viszonyban a távolság is fontos szerepet kapott, a közjogi elkülönülés, az államhatár mint választóvonal megjelenése mindenképpen új minőséget jelentett.¹⁷ A kisebbségi magyar elitek előbb vagy utóbb önálló szerepre kényszerültek az identitáspolitikában, még akkor is, ha egyébként nagyon jelentős mértékben függtek Budapest támogatásától.¹⁸ Ezzel egy időben az egyéni tapasztalatok is

¹⁶ KERESZTURY Dezső: Az ifjúság Erdély-képe. *Magyar Szemle*, 1934. október. 272–284.

¹⁷ KOVÁCS Éva: A határ és a „házassági piac” Komáromban 1900–1940. In: VAJDA Barnabás (szerk.): *Államhatár és identitás – Komárom/Komarno*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, 2011. 59–94.; Uó: Határváltó diskurzusok. Komárom (1918–22, 1938). In: VAJDA Barnabás (szerk.): I. m. 95–128.; BENCsik Péter: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok között. *Magyar Kisebbség*, 1999/2–3. 357–372.

¹⁸ BÁRDI Nándor: *Otthon és haza*. I. m. 237–403.; ANGYAL Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*, 2000/3. 133–178.

megváltoztak,¹⁹ miközben azok értelmezési tere is átalakult, a nemzetállamhoz való viszony differenciálódott, hiszen ami 1918 előtt valamiképp mégis egységesítette az egyébként egymást akár rácsodálkozással figyelő magyarokat, a közös államuk ettől kezdve már nem létezett. Ezzel szemben állna ugyan az a lehetőség, hogy a közösség minden tagja számára egységesítő élmény volt az ország felbomlása (ez lenne az úgynevezett trianoni trauma²⁰), csak hogy a magyar-magyar találkozások és a mindennapi etnicitás vizsgálata ezt nem támasztja alá. Bár igen jelentős társadalmi csoportok (mindenekelőtt az állami alkalmazottak és a politikai monopóliumát elvesztő elit és történelmi középosztály) számára a háború kimenetele, majd az új államok berendezkedése, vagy éppen a meneküléssel járó megpróbáltatások Magyarországon súlyos, nehezen kiheverhető sokkot jelentettek, és ezt a kisebbségi magyarok állandó szenvedéseinek képére épülő revíziós propaganda is felerősítette, az eredmény mégsem feltétel nélküli szolidaritás volt. A Magyarországra látogató kisebbségi magyarok tapasztalatai közt hangsúlyosan éppen az idegenség és a magyarországiak részéről az elutasítás jelent meg, míg a kisebbségi világban, helyi szinten, sokszor messze nem volt igazán lényeges az állam korlátozó nemzetiségi politikája.²¹ Ebből viszont az is következik, hogy érdemes óvatosan kezelni az egységes, tartós trauma létét vagy lehetőségét, még akkor is, ha maga az összeomlás és a békeszerződés valóban széles körben okozhatott sokkot.

A nemzeti önazonosság és az erre irányuló identitáspolitika szempontjából a területi revízió politikája jelentette a legfontosabb tényezőt. A magyar kormány körül működő szakértők számára nyilvánvaló volt, hogy a kisebbségi közösségeken belül olyan önazonosság-változatok jelennek meg, amelyek akár az elcsatolt területek visszaszerzését is veszélyeztethetik. Hiszen az új generációk már egy másik rendszerben és más szellem-

¹⁹ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás*. I. m. 105–213.

²⁰ Erre kritikusan lásd: KOVÁCS Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. *Korall*, 2015/1. 82–107.

²¹ Minderre részletesen lásd: EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás*. I. m. 219–272., 257–470.

ben szocializálódnak, korántsem lesz szükségszerű, hogy ők is elköteleződjenek Magyarország mellett. A kormányzat szakpolitikusai ráadásul ezt nem csupán azokra a csoportokra értették, amelyek a baloldal felé fordultak.²² Hasonló aggodalommal figyelték az egyébként kifogástalan társadalmi pedigrijű fiatal generációhoz tartozók ébredését és mozgalmait is, és egy adott ponton arra is kísérletet tettek, hogy befolyásolják a fejlődésüket.

Az elsődleges kérdés tehát Budapestről nézve az egység megőrzése volt. Ennek nem csupán identitásbeli, hanem szervezeti vonatkozásai is voltak. Az utódállamok magyarságát külön politikai pártok szervezték meg, és bár ezek anyagilag mind Budapesttől függtek, identitáspolitikában mégis önálló szereplővé válhattak, és végül váltak is. Ez a legmarkánsabban Erdélyben jelentkezett, ahol az 1930-as évek végére átalakuló magyar szervezetek az erdélyiség eszméjét is képviselték, ráadásul nem egy kérdésben inkább az ő felfogásukban demokratikusabb Romániához, és nem az oligarchikus kasztrendszernek látott Magyarországhoz éreztek közelséget.²³ Az Országos Magyar Párt, majd 1939-től a Magyar Népközösség ezek szerint egységes, a társadalmi választóvonalakat megszüntető, a közösségért érzett felelősségen, áldozatvállaláson és munkán alapuló demokratikus közösséget hozott létre, egy „forradalom nélküli szociális forradalmat” végrehajtva.²⁴ A nagyobb egyenlőség eszméje a csehszlovákiai magyarság önreprezentációjában is kiemelt szerepet kapott, itt viszont a szervezeti meg-

²² Ilyen volt például a Sarló Csehszlovákiában, vagy a Korunk köre Romániában. Lásd: SIMON Attila: *Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2013.; EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás*. I. m. 138–166., 219–272.; SZARKA László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016. 169–176.

²³ EGRY Gábor: *Erdély-képek*. I. m.

²⁴ EGRY Gábor: Nép, nemzet, állam, népszolgálo közösségkép és közösségszervezés az erdélyi magyar politikában, 1918–1944. In: BÁRDI Nándor–FILEP Tamás Gusztáv–LÓRINCZ D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014. 48–71.

osztottság miatt (az országban két, Magyarországhoz igazodó magyar párt működött, a Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt), az egységes kisebbségi közösség „létrejöttét” szervezeti értelemben majd csak az Egységes Magyar Párt megalapítása hozza el 1936-ban.²⁵

A magyar kisebbségek és Magyarország közti távolság megerősödése nem volt mentes némi iróniától sem. A közösségi egység, az új intézmények révén történő egységes szervezet, a felelősségvállaláson és áldozathozatalon alapuló, a társadalmi választóvonalakat gyengítő, a munkásságot és a parasztokat a nemzet fontos alkotóelemeként megjelenítő nemzetkép eredetileg Budapestről került a kisebbségi közösségekbe. A már említett szakpolitikusok szorgalmazták az ilyen irányú intézményépítést és tudományos, adatgyűjtő munkát, és instruálták a kisebbségi szereplőket is.²⁶ A régi generációt képviselő vezetők azonban, néhány kivétellel, nem igazán tudtak alkalmazkodni az elvárásokhoz, és még inkább ahhoz, hogy immár az állami erőforrások nélkül kellett volna nemzetépítő mozgalmat működtetniük. Nem így a fiatal generációk, azok csoportja, akik már az új keretek közt szocializálódtak, és akik fel is vállalták az új eszméket – akár politikai programként is, a régi generációk képviselőivel szemben, azok félreállításáért. A magyar kormány identitáspolitikai törekvései tehát éppen a sokak által félt távolodást szolgálták, amit végül egy nagyon is praktikus kompromisszum oldott fel. A Magyarország iránti lojalitásért cserébe az új generáció képviselői távlatilag számíthattak a közösség vezetésére Erdélyben. Erre már a Magyar Népközösség keretében sor került, és így az sem meglepő, hogy a visszacsatolások után az Észak-Erdélyt képviselő Erdélyi Pártot is ők vezették.²⁷

²⁵ ANGYAL Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilum Aurum, Galánta–Dunaszerdahely, 2002.; SIMON Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010.

²⁶ BÁRDI Nándor: *Otthon és haza*. I. m. 377–403.

²⁷ BÁRDI Nándor: *Otthon és haza*. I. m. 481–483.; EGRY Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

Ennek a kompromisszumnak egy másik, a helyi körülmények által meghatározott változata érvényesült Csehszlovákiában is. A baloldalra tartó Sarló szakadása után, a kommunistákhoz csatlakozó szárnyról levált fiatalok a közösség vezetésére nem számíthattak, de az egységes magyar közösségi szervezet peremén helyet kaptak, és ezt 1938 után is megtarthatták Magyarországon. A különbség azonban nem csupán abból adódott, hogy a csehszlovákiai fiatalok alsó középosztálybeli, paraszt- vagy akár (szak)munkás-származásúak voltak, szemben a középosztályból kikerülő erdélyiekkel, így jóval kevésbé kaptak lehetőséget a magyar elit zárt világába történő belépésre. Fontos tényező volt az is, hogy Erdélyben létezett regionális tudat 1918 előtt, és ennek megfelelően az erdélyi magyar kisebbségi szervezet is inkább képes volt saját érdekeket megjeleníteni és képviselni, ami egyúttal az itteniek helyzetét is megkönnyítette a pozíciók elfoglalásakor.

Az új, a kisebbségek által képviselt önazonosság mindegyik esetben a már említett harmonikus, de strukturált és hierarchikus nemzeti közösség eszméje volt. Ezen belül a középosztály felelőssége volt, hogy áldozatvállalása révén szolgálja a népet, ráébresztve azt saját nemzeti mivoltára és kötelességére, egyúttal pedig lehetővé téve számukra az előrelépést kulturálisan, anyagilag és a megfelelő tehetség esetén társadalmi státusukat tekintve is. Ez volt az úgynevezett népszolgálati eszme, amely a harmincas években már Magyarországon is komoly támogatással bírt. Katolikus társadalmi reformtól Teleki Pál elképzelésein át Imrédy Béla társadalomátalakító elképzeléséig terjedt a spektruma, kiegészítve azzal, hogy már Gömbös Nemzeti Munkaterve is könnyen rokonítható volt vele.²⁸ Ezek az elképzelések, illetve a hozzájuk társuló diagnózis megerősítette a kisebbségi magyarok szimbolikus pozícióját, hiszen nemcsak abban értettek egyet, hogy Magyarország rendkívül egyenlőtlen, igazságtalan és kasztszerű világ, hanem abban is, hogy az új, modern nemzeti közösségnek a felelőség- és áldozatvállalásra kell épülnie, a magyarságot, és nem a magyarországiakat

²⁸ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás*. I. m. 204–213.; Uő: *Nép, nemzet, állam*. I. m.

kell átfognia, és annak már megvalósult példáját éppen a kisebbségi közösségek átalakulása adja. A kisebbségi közösségek tehát immár az anyaország előtt járnak a nemzet építésében, ők az új és autentikus (vagyis a korszellemnek is megfelelő) magyarság úttörői.²⁹

Mindez nem kis részben járult hozzá ahhoz, hogy a visszacsatolások után, a kezdeti lelkesedést követően minden irányban megerősödjön a regionalizmus. Bár hatékony képviselőket csak az Erdélyi Párt formájában kapott, diszkurzív formában mindenhol jelen volt, és a kisebbségi magyarság másságát, demokratikusabb, egyenlőbb voltát hirdette, amit nem lenne szabad maga alá gyűrnie az anyaországi centralizációnak, érzéketlenségnek és úriaskodásnak. A regionalizmus ráadásul évtizedes mindennapi tapasztalatoknak is hangot adott, hiszen mind a két világháború közt Magyarországra látogató kisebbségi magyarok, mind az anyaországból érkezőkkel érintkezők számára ambivalens élmény volt a találkozás. Igen gyakran a két csoport különbségei manifesztálódtak, és ez aztán felerősítette a regionalista diskurzust is.³⁰ Ugyanakkor, és ez jelentős változás volt a második világháborút megelőző időszakhoz képest, a visszacsatolások után a nem magyar nemzetiségek immár nem példaként vagy potenciális szövetségesként jelentek meg, hanem ellenfélként, akiket leginkább diszkriminációval és az államhatalom uralásával kell megfékezni. A kisebbségi magyar regionalizmus tehát, hiába mutatott ebbe az irányba a dinamikája, nem fejlődhetett külön nemzettudattá, mert a helyben többségi nem magyar kisebbséggel szemben csak az egységes magyarságtól remélhetett erőforrásokat.

Mindenesetre a két világháború közti időszakban világosan kirajzolódott a magyar önazonosság egyik legfontosabb jellemzője, távolság és közelség sajátos dinamikája. Paradoxnak tűnő módon a magyarországi és kisebbségi magyarok közt akkor volt

²⁹ EGRY Gábor: Erdély-képek. I. m.; EGRY Gábor: Nemzeti kölcsönhatások. Kisebbségi magyarok és a magyar nemzetfelfogás változásai a harmincas években. In: FEITL István (szerk.): *Nyitott/zárt. Politikai és kulturális orientáció 1914–1949*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 114–129.

³⁰ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás*. I. m. 258–272.

a legnagyobb közelség, amikor fizikailag távol voltak egymástól, ilyenkor nagyon könnyű volt együtt érezni azokkal a szenvedéseikkel, amelyeket a hivatalos propaganda lépten-nyomon hangoztatott (és amelyek nem feltétlenül voltak általánosan igazak). A magyarok találkozása fizikai valóságukban viszont éppen a különbségek érzetét erősítette, vagyis a távolságot.

1945

A következő töréspont nyilvánvalóan 1945, és nem csak a visszacsatolt területek elvesztése, az 1938-as status quo visszaállítása miatt. Hiszen, amíg 1918-ról legalább feltételezni lehetett, hogy egységes tapasztalatot jelentett mindenkinek (az úgynevezett trianoni traumát), addig 1945 és a következő néhány év a legkülönbözőbb módon érintette a magyarokat, sokszor még egyazon országban is. Ugyanakkor, némileg paradox módon, mégis megkockáztatható az az állítás is, hogy traumatikus élmények sokkal inkább kötődnek a második világháború végéhez, mint az elsőéhez, miközben a közvetlenül háború végéhez kötődő tapasztalatok között nemcsak erősen negatívak, hanem kifejezetten pozitívak is voltak.

Az utóbbiból volt ugyan kevesebb, de figyelemre méltó, hogy az észak-erdélyi magyarság egy ideig még a régió szovjet protektorátus alatti kormányzásában is kiemelkedő szerepet játszott. Miután a szovjet katonai parancsnokság kiutasította a román közigazgatást Észak-Erdélyből, ott az úgynevezett Országos Demokratikus Arcvonal pártjai hoztak létre „kormányt”, benne magyar kommunistákkal, Magyar Népi Szövetséggel és a magyar szociáldemokratákkal is. Igaz, ez nem a régi, hanem egy új, baloldali elitet jelentett, akik román elvtársaikkal együtt szervezték meg a terület működését, és arra is gondosan ügyeltek, hogy a fontos testületek vezetői román nemzetiségűek legyenek, a magyarok pedig alelnökként funkcionáltak. Mindenesetre ebből kialakult egy olyan egységes, kisebbségi szervezet, amelyik ismét csak az egész magyar közösség átfogó szervezeteként működött, és korábban nem látott kisebbségi jogokat harcolt

ki, egészen addig, hogy az egyház elleni harc jegyében még a moldvai csángók állami magyar nyelvű iskoláit is sikerült létrehozni.³¹ Igaz, ez nem tartott sokáig, a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) az 1950-es évek elejére már inkább kirakatként működött, vezetőinek egy része börtönbe került, és a magyar kisebbségi jogokat 1952-től a Magyar Autonóm Tartomány volt hivatott szavatolni.³²

Mindennek az ára azonban az volt, hogy az MNSZ nyilvánosan is elkötelezte magát Erdély Romániához tartozása mellett. Hosszabb távú következménye pedig az, hogy a Székelyföld körül kiépülő magyar nyelvű autonómia (és annak közigazgatási utódjai) egy sajátos, kistrégiós, székely azonosságot erősítettek magyar önazonosság mellett és részben riválisaként. Bár ez is olyan folyamat volt, amely már a 19. századtól állandóan szerepet kapott a magyar önazonosság alakulásában, az adott keretek közt jelentős befolyással bírt a továbbiakra is, és megalapozta a rendszerváltás utáni székely identitásépítő törekvéseket is.³³

Ezzel szemben a többi magyar közösségben a fizikai megtorlások és megpróbáltatások különböző fokozatait élték át. Már Romániában sem volt egységes a kisebbségi tapasztalat, hiszen a dél-erdélyi magyarság 1944 szeptemberétől internálásoknak volt kitéve, és az ottani táborokban (közülük a leg hírhedtebb a barcaföldvári tábor volt) kifejezetten rossz körülmények uralkodtak. Viszont a táborokat a Petru Groza vezette

³¹ NAGY Mihály Zoltán–VINCZE Gábor: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum Egyesület–Pro Print Könyvkiadó, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003.; NAGY Mihály Zoltán: *Érdekképviselési lehetőség – integrációs alku*. In: NAGY Mihály Zoltán–OLTI Ágoston: *Érdekképviselés vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009. 17–100. Az érem másik oldalát persze az jelentette, hogy az egyházi iskolák államosításával a kisebbségi oktatási intézmények is állami kézbe kerültek, ezzel megalapozva későbbi kiszolgáltatottságukat a román nemzetiesítő törekvéseknek.

³² Stefano BOTTONI: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

³³ Lásd még: NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011. 33–53.

és a kommunisták dominálta kormány számolta fel, ezt is az MNSZ baloldali, a kommunistákkal együttműködő stratégiája érdemének lehetett betudni, ami azért volt fontos, mert a magyar kisebbség körében a legnagyobb befolyással az egyházak bírtak. Csehszlovákiában a magyarokat előbb megfosztották az állampolgárságuktól és vele vagyonuktól, majd a kitelepítésük került napirendre, amit végül a magyar–csehszlovák lakosságcsere zárt le. Az emigrációból hazatérő cseh politikai elit és a hozzájuk csatlakozó kommunisták célja immár a kisebbségektől megtisztított Csehszlovákia megteremtése volt, elkerülendő az 1938–1939-es felbomlás megismétlődését. A németek elűzését, majd államilag szervezett kitelepítését a magyarok követték volna, ennek előjátéka és megkönnyítése volt a jogfosztás, hiszen az teljességgel kiszolgáltatottá tette az embereket. A nagyhatalmak végül egy lakosságcsere-egyezmény megkötésére szorították a feleket, amelyik elvben kölcsönösségen és azonos számú kisebbségi magyar és magyarországi szlovák áttelepítésén alapult. Végül mintegy 100 000 magyart telepítettek Magyarországra, jelentős részüket a Magyarországról kitelepített németek házaiba. További körülbelül 50 000 főt Cseh- és Morvaországba telepítettek át, és eközben reszlovakizációs kampányt indítottak. Aki szlovák nemzetiségűnek deklarálta magát, az mentesülhetett a jogfosztástól. A jelentkezők közül 326 000 főt szlováknak is minősítettek. Ennek tükrében már nem is volt olyan jelentősége a történetben itt is bekövetkező fordulatnak, amely a kommunista pártot tüntette fel a legjobb színben. A kommunista hatalomátvétel után megkezdődött a magyarok állampolgárságának visszaállítása, miközben maga a kitelepítési politika még Edvard Beneš elnök nevéhez fűződött.³⁴

Jugoszláviában még ennél is komolyabb erőszakkal kellett szembenézniük a magyaroknak. A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg (közkeletűen partizánok) Bácskát elfoglaló alakulatai ugyanis novemberben tömeges gyilkosságokat hajtottak végre, részben az 1941 óta magyar és német alakulatok által elkövetett

³⁴ SZARKA László: *A multietnikus...* I. m. 233–257.; BARDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk): I. m. 197.

erőszak megtorlásaként, részben – főként a németek esetében – a kollektív bűnösség elve alapján. Az áldozatok száma 15 000 körül volt, ehhez járult még a magyarok belső áttelepítése, majd erőszakos kitelepítése is. (Az utóbbiak száma elérhette akár a 10 000 főt is.) Felmerült egy magyar–jugoszláv lakosságcsere terve is, ez azonban végül nem valósult meg, de a helyzet itt is csak évekkel később normalizálódott, egy elitcserét követően.³⁵

Ez egyébként a másik két esetnek is fontos jellemzője volt. A régi elit helyét egy új, a kommunista párthoz valamiképp kötődő (de részben népfrontos) elit foglalta el. Ez azonban azt is jelentette, hogy a korábbi regionalizmus egyik fontos társadalmi alapja, a középosztály közös szocietális kultúrája is elenyészett. Az ezt megtestesítő, ebben otthonosan mozgó társadalmi csoportok mind a kisebbségi, mind a többségi közegben marginalizálódtak, fontos képviselőiket börtönnel sújtották. Igaz, megjelent egy új, szintén egységes kultúra, ez azonban, szemben a korábbival, már nem egy, a dualizmus korából megörökölt és a résztvevői számára magyarként azonosított mindennapi kultúra volt, hanem egy szándéka szerint homogén osztálykultúra, amelynek legfeljebb a megjelenítési nyelve különbözik egymástól.³⁶

Magyarország ettől kezdve már nem játszotta és nem játszhatta azt a szerepet az identitáspolitikában és a kisebbségi közösségek működtetésében, mint korábban. Magában a rövid demokratikus kísérletet átélő országban a függetlenségi nemzet- és történelemfelfogás vált dominánssá, miközben az etnikai kisebbségekkel szemben a kizárás igénye részben fennmaradt, amit a németek kitelepítése demonstrált. Ez ugyan végül nem vezetett el a német kisebbség teljes felszámolásáig, de a Magyarországon maradtak és a hazatérők körében csak évtize-

³⁵ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 319–386.

³⁶ EGRY Gábor: Hova lettek az erdélyiek? Az erdélyi identitás változásai 1938–1948. In: HORVÁTH Sándor–BÓDY Zsombor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban – Folytonosság és változás Magyarországon*. MTA BTK TTI, Budapest, 2015. 271–288.

dekkel később kezdődött újra a német nemzetiségi önazonosság felvállalása.³⁷

Eközben a magyar kormányoknak a szomszédos országokkal szembeni fellépése egyre inkább a belpolitikai (és később szovjet taktikai) megfontolásoknak rendelődt alá. Amíg a béketárgyalások folyamán a magyar pártok területi engedményekben reménykedtek, még nem vált elsődlegessé ez a szempont. De már ekkor is látszott, hogy főként a kommunista párt mondandóját meghatározta, hogy az adott szomszédos országban miként politizált a kommunista testvérpárt. Így aztán határozottan elítélték a csehszlovák jogfosztó politikát, és szembeállították a kommunista dominanciájú Groza-kormány kisebbségpolitikájával. Ezt követően dicsérték Tito nemzetiségi politikáját, ismét csak a burzsoá csehszlovák pártokat ostorozva. Amikor azonban Tito szakított a Kominternnel, és a kommunisták vezette csehszlovák kormány visszaállította a magyarok állampolgárságát, a csehszlovák politika lett követendő példa a jugoszlávval szembeállítva.

1948 még a nemzeti eszme nagy fellángolását hozta, az évfordulós ünnepségek a függetlenségi nemzetfelfogás jegyében zajlottak,³⁸ de egyúttal az ország bezárkózásának kezdetét is jelentette. A szomszédos országok felé is leereszkedő vasfüggöny akkor sem tette volna lehetővé Magyarország aktív fellépését, ha erre lett volna komoly szándék. A szocialista országok közötti mozgást, forgalmat ugyanis, az internacionalizmus hivatalos rangra emelésével együtt, nagyon hamar komolyan korlátozták. Ennek aztán hatása volt a kulturális cserére is.³⁹ Eközben

³⁷ MARTIN MEVIUS: *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Clarendon Press, Oxford, 2005.; JOHN C. SWANSON: I. m. 301–331.

³⁸ MARTIN MEVIUS: I. m.

³⁹ BENCSIK PÉTER: A szabad mozgás korlátozása az ötvenes években és az 1956-os forradalom előtti utazási reformok. *Betekintő*, 2011/1. Forrás: http://www.betekinto.hu/2011_1_bencsik (Letöltve: 2017. 12. 03.); BENCSIK PÉTER: Üti okmányok és határátkelés a cseh, szlovák és magyar területeken, 1939–1953. In: PARÁDI JÓZSEF (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére*. SZBMRTT, Budapest, 2015. 19–30.; FÜLÖP MIHÁLY-VINCZE GÁBOR: *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955)*. Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegy-

viszont a kisebbségi közösségekben lezajlott elitcsere révén új szereplők egy új, baloldali, az adott többségi nemzethez közeledő önazonosságváltozat képviselőiként léptek fel, ami a kisebbségi intézményrendszerben is megjelent. Ugyanakkor mindezt alapvetően meghatározta egy új társadalmi önazonosság, a szocialista ember kialakításának szándéka, ami a nemzeti különbségeknek sem sok helyet hagyott.

1956

A magyar identitáspolitika alapvető strukturális jellemzői a nyolcvanas évek végéig nem változtak jelentősen. Magyarország csak kétoldalú megállapodások révén remélhette azt, hogy befolyást szerez a kisebbségek sorsára, az egyéni találkozások száma pedig hullámozott ugyan, de tendenciájában folyamatosan nőtt, nem utolsósorban a kétirányú turizmusnak köszönhetően. Román–magyar viszonylatban például 1960-ban 416 000 főt tett ki a kétoldalú határforgalom, 1970-ben már 1 707 000 főt, 1980-ban pedig 4 903 000 főt. Csehszlovák–magyar viszonylatban ugyanezek az értékek 1 225 000 fő, 6 474 000 fő és 22 088 000 fő. Jugoszláviával 1960 és 1980 között 256 000 főről 7 510 000 főre nőtt a határforgalom, és még a Szovjetunió felé és felől is tizenkétszeresére emelkedett két évtized alatt.⁴⁰ Egyéni tapasztalatok tehát voltak szép számmal, ezek mögül azonban hiányzott a két világháborúban fontos szerepet játszó elkülönülő intézményi háttér.

Helyette a kétoldalú megállapodások elsősorban kulturális termékek cseréjére, megjelentetésére vonatkoztak, és időről időre olyan üzemi vagy helyi szintű, esetleg szakmai intenzív kapcsolatépítést szorgalmaztak, amelyekre azonban tömegesen nem került sor. De ha ez meg is történt volna, a találkozások két szocialista ország szocialista intézményeinek és szerveze-

zeteket írta: FÜLÖP Mihály–VINCZE Gábor. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

⁴⁰ BALLA József: A határforgalom-ellenőrzés tartalmi változásai 1990-ig. *Hadtudományi Szemle*, 2017/2. 304.

teinek tagjai közt másféle keretben értelmeződtek volna, mint 1944 előtt. Ezzel együtt 1956 ismét töréspontot jelentett, hiszen alapvetően változtatta meg a magyarországi identitáspolitikát, és kitörölhetetlen nyomot hagyott a szomszédos országok kisebbségpolitikájában is.

Az MSZMP értelmezésében 1956 a magyar nacionalizmus megnyilvánulása volt, ezért a Kádár-korszakban végig egy antinacionalista nemzetépítés zajlott Magyarországon.⁴¹ Ez arra törekedett, hogy a szocialista hazafiság jegyében újraértelmezze a magyar nemzet fogalmát, és azt mindenekelőtt a magyarországi szocializmus felépítésében vállalt közös munka alapján határozza meg. A kisebbségi magyarok ehhez a közösséghez csak kulturális szálakkal kapcsolódtak, és politikai jelentőségüket részben az adta, hogy Magyarországon sokaknak voltak családi, baráti kapcsolataik körükben. Megkezdődött ugyanakkor a magyarországi kisebbségek helyzetének javítása, ha tetszik, integrációjuk a szocialista nemzetbe, részben azért is, hogy a példamutató magyarországi kisebbségpolitika aztán számonkérhető legyen a szomszédos országokon, mindenekelőtt Románián.⁴² A pártvezetés a hetvenes évektől egyre inkább kíváncsi volt az új identitáspolitikai program sikerére, ezért tudományos módszerekkel is vizsgálták a nemzethez és a kisebbségi magyarokhoz való viszonyt.

Nem meglepő módon ezek a felmérések azt találták, hogy a lakosság egyre nagyobb része számára a nemzet a szocialista Magyarország építésének közössége. 1973-ban például a megkérdezettek 23%-a hazafiságot a munkával, az ország építésével azonosította, és ez volt a második leggyakrabban adott válasz az összes megkérdezett körében. (A legtöbben, 34%, a hazaszeretetet azonosította a hazafisággal.) Arra a kérdésre pedig, hogy miként juttatható kifejezésre a hazaszeretet, már a megkérdezettek 56%-a válaszolta azt, hogy az ország építésével.⁴³ A ki-

⁴¹ FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

⁴² Uo. 169–222.

⁴³ HUNYADY György–HANN Endre–LÁZÁR Guy–PÖRZSE Katalin: Nézetek a hazafiságról, a magyarságról és az internacionalizmusról. *Magyar Kisebbség*, 2013/3–4. 277.

sebbségi magyarokat ugyan sokan tekintették a nemzet részének, de ez is változóban volt. Nem meglepő módon, generációs és társadalmi helyzetből adódó jelentős különbségeket is megfigyeltek. A fiatal munkásgenerációk körében volt a legnagyobb az azonosulás az új nemzeteszemlével, míg az értelmiségi, városi csoportban maradt a legerősebb a magyar nemzet magyar kisebbségeket is egyenrangúként magába foglaló értelmezése. Még 1985-ben is, amikor pedig a romániai magyarság helyzete széles körben váltott ki aggodalmat, egy felmérésben megkérdezett fiataloknak csak a fele értett egyet azzal az állítással, hogy a kisebbségi magyarok a nemzet részei. Ugyanakkor a diplomás fiatalok körében ez az arány 66% volt. Nyílt kérdésként pedig egyenesen a válaszolók 75%-a szerint a Magyarországhoz való tényleges kötődés határozta meg a magyar nemzethez tartozást. Ugyanakkor éppen a diplomás fiatalok körében volt a legkisebb azok aránya, akik a magyarországi kisebbségeket is a magyar nemzet részének tekintették.⁴⁴

Ez a folyamat aztán a nyolcvanas évek elejére megszakadt. Az ezután készült kutatások ismét azt mutatták, hogy erősödik a területi revízió iránti igény és a kisebbségi magyarok nemzeti közösségbe való befogadása. Ennek oka persze az volt, hogy a nyolcvanas évek második felére a kisebbségek problémái, mindenekelőtt a romániai magyarság helyzete, egyre nagyobb teret kaptak a nyilvánosságban is. Olyannyira, hogy ez a párt nyílt politikai fordulatához is elvezetett a kétoldalú kapcsolatok terén.⁴⁵

Ugyanakkor a magyar politikát jelentős mértékben korlátozta az is, hogy az 1956-os forradalom leverésében Jugoszlávia kivételével a szomszédos országok mindegyike segítséget nyújtott, és ezt követően gazdasági segítségnyújtásával a rendszer konszolidációjához is hozzájárult. Igaz, ez nem szükségszerűen vezetett a magyar kisebbségi jogok korlátozásához, Jugoszláviában például inkább a magyar kultúra és intézményrendszer reneszánsza volt jellemző, olyannyira, hogy ma-

⁴⁴ LÁZÁR Guy: Kik tartoznak a nemzethez? Fiatalok a magyarság ismérveiről és a határokon túli magyarokról. *Magyar Kisebbség*, 2013/3–4. 307., 309.

⁴⁵ FÖLDES György: I. m. 359–369.

gyar művészek, értelmiségiek is szívesen keresték a lehetőséget a szabadabbnak tartott jugoszláviai magyar közegben történő megmártózásra. Mások a márkás fogyasztási cikkek, hanglemezek miatt preferálták Jugoszláviát, összességében ez is hozzájárult ahhoz, hogy az itteni magyarság körében még arra vonatkozó elképzelések is megjelentek, hogy a magyar kisebbség immár inkább jugoszláviai magyar nemzetként határozza meg önmagát.⁴⁶

Csehszlovákiában a magyar intézményrendszer helyreállítása a Csemadok szervezet keretei közt történt meg, ami annak határozott ellenőrzését is jelentette. Ezzel együtt ebben a keretben egy inkább regionális meghatározottságú magyar kultúra és vele önazonosság jutott kifejezésre, és a nyolcvanas évekre ez határozottan többet jelentett, mint a gyorsan romló romániai állapotok. Az 1956-os forradalmat mindenhol erősödő belügyi fellépés és megtorlás követte, Romániában kisebbségpolitikai szigorítás is. A Bolyai Egyetem összevonása román-magyar Babeş-Bolyai Egyetemmé, a Magyar Autonóm Tartomány helyett a jóval nagyobb arányban románok által lakott Maros-Magyar Autonóm Tartomány megalakítása voltak a legjelentősebb lépések.

Az 1965-ben hatalomra került Nicolae Ceauşescu viszont sok kérdésben szembehelyezkedett Moszkvával (ebben részben elődje, Gheorghe Gheorghiu-Dej irányvonalát követve), és részben emiatt belpolitikai engedményeket tett a magyar kisebbségnek is. 1968-tól kezdve liberalizáció következett be a kultúrában, új kisebbségi intézmények születtek, és a megyésítés során is sikerült érvényesíteni a székely megyék érdekeit.⁴⁷ Ez együtt járt a korábban fasisztaként elítélt két világháború közti fiatal generáció képviselőinek rehabilitációjával is. Ebben részben az játszott szerepet, hogy a népszolgálat eszméjét a *Korunk* szerkesztőségében is sokan magukénak vallották,⁴⁸ és az esz-

⁴⁶ VÉKÁS János: Nemzet születik? Vita a jugoszláviai magyarság nemzetté válásáról. In: BÁRDI Nándor-TÓTH Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012. 349–362.

⁴⁷ NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak?* I. m.

⁴⁸ MIKLÓS Ágnes Kata: *A szóértés feltételei: nemzedékváltási problémák a hetvenes évek romániai magyar irodalmában*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár,

közeik is megvoltak ahhoz, hogy újrakanonizáljanak egyes személyiségeket, például Mikó Imrét vagy Venczel Józsefet.⁴⁹

A hetvenes évek második felétől azonban újabb fordulat következett be, ami a magyar kisebbségi intézmények, nyelvhasználat, iskoláztatás fokozatos visszaszorítását hozta magával. A később bejelentett szisztematizációs terveket pedig a magyar közönség – Magyarországon is – már csak magyarellenés falurombolásként élte meg. Eközben az az értelmiségi generáció, amelyik a liberalizációval a párton belül is befolyásra tett szert, egyre inkább háttérbe szorult.⁵⁰

Ennek az egyik következménye a Magyarország felé fordulás volt. A „gulyáskommunizmus” már korábban is sok szempontból vonzó volt a Magyarországra látogatók számára, és az ott honi intézményrendszer gyors beszűkülésével az értelmiség leginkább abban bízhatott, hogy Magyarországról kap segítséget – vagy éppen elvándorol Magyarországra.⁵¹ Ez pedig éppen egybeesett azzal a folyamattal, hogy a rendszerváltás felé haladva a magyar kisebbségek ügye politikai téma lett Magyarországon, legitimitást nyert az erről való beszéd, ami aztán az MSZMP nemzetpolitikájában is fordulatot hozott.⁵² A rendszerváltáshoz érve nemigen lehetett kétség afelől, hogy Magyarország és a kisebbségi magyarok viszonyában ismét változás következik be, és ez a nemzeti önazonosságot is befolyásolni fogja.

2010.; MIKLÓS Ágnes Kata: A népszolgálat és a hetvenes évek romániai magyar irodalmának nemzedéki vitái. In: BÁRDI Nándor–FILEP Tamás Gusztáv–LÓRINCZ D. József (szerk.): I. m. 232–249.

⁴⁹ Stefano BOTTONI: Népszolgálat mint politikai játszma. Mikó Imre és a román állambiztonság 1948–1971. In: BÁRDI Nándor–FILEP Tamás Gusztáv–LÓRINCZ D. József (szerk.): I. m. 187–231.; CSAPODY Miklós: Régi ellenfelek mai öröksége. Az Erdélyi Fiatalok a régi, az új és a legújabb Korunkban (1930–2008). In: Uó: *Egy nemzedék iskolája. Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933)*. Korona Kiadó, Budapest, 2009. 338–396.

⁵⁰ NOVÁK Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája*. II. 1975–1989. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2017.

⁵¹ FABIÁN Ernő: *Naplójegyzetek (1980–1990)*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010.; GÁLL Ernő: *Napló*. I. (1977–1990.) Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

⁵² GYÓRI-SZABÓ Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon – a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.; FÖLDES György: I. m.

1989, és ami utána következett

Az új magyar nemzetpolitika⁵³ mindenképp törést jelentett a Kádár-korszak legnagyobb részéhez képest. Az új alkotmány is abból indult ki, hogy Magyarország felelősséget visel a kisebbségi magyarokért, a politika pedig ezt kifejezetten kiterjesztően értelmezve, egyre inkább az egységes magyar nemzetre irányult. A különbség elsősorban abban volt tetten érhető, hogy az egyes pártok az egységet szűken és inkább kulturális értelemben vagy tágabban, akár a politikai egység lehetőségéig elmenve értelmezték. A magyar kormány egyre nagyobb intézményrendszert állított a nemzetpolitikának elnevezett szakpolitika szolgálatába, ennek tevékenysége fokozatosan kiterjedt a gazdaságra, részben oktatásra is. A kisebbségi magyarok közjogi helyzetét először a külhoni státus megteremtése révén, majd a kettős állampolgársággal vélte rendezni, az utóbbit eredetileg inkább egyfajta posztmodern állampolgárságnak felfogva, majd annak tényleges megvalósulása után egyre inkább Magyarországot mint a kisebbségi magyarok teljes értékű nemzetállamát kiépítve. (Pontosabban ennek szándékát megfogalmazva.)

Ezzel együtt a különböző magyarországi felfogások mögött egészen eltérő nemzetfelfogások húzódtak meg. A jobboldal organikus, integráns, egy etnicista közösséget intézményesíteni akaró elképzeléseivel szemben egy republikánus, az állampolgári jogviszonyt kötelezettségek és jogok egyensúlyán keresztül értelmező, területiális elvű felfogás állt szemben. Az előbbi a közösségen belül is hierarchiát állított fel, az áldozatvállalást és az egyéni szabadság közösségi érdekeknek való alárendelését hangoztatta, miközben a nemzet elhivatott vezetőjét is megtalálni vélte, akinek a szava szent. Az utóbbi ellenben az egyéni szabadságot helyezte a közösségi érdekre hivatkozó elnyomás elé, és a közösségi érdekképződés kiegyenlítő modelljének ideáját képviselte. A két elképzelés összeecsapása 2004. december

⁵³ A nemzetpolitika fogalmán a rendszerváltás óta a kisebbségi magyarság helyzetének rendezésére, illetve a Magyarország és a kisebbségi magyarok közti viszony alakítására irányuló politikát értik.

5-én, a kettős állampolgárságról szóló népszavazásban csúcso-
sodott ki, ami egyúttal azt is megmutatta, hogy Magyarországon
a jóléti szolgáltatások egyfajta érinthetetlen magot alkotnak,
amelyhez még a magyarnak tartott kisebbségeket sem enged-
né hozzáférni a többség.⁵⁴

A kisebbségi önazonosság változását azonban nem csak, sőt
talán nem is elsősorban a politika befolyásolta. Ismét megfigyel-
hető volt ugyanis a távolság és közelség két világháború közti
dinamikája, amikor a szimbolikus közelséget a tapasztalatok-
ban erőteljesen megmutatkozó gyakorlati távolság egészíti ki,
vagy éppen ellenpontozza.⁵⁵ Bár a magyar–magyar kapcsolat-
hálóok szélesedésével és erősödésével ebben történt változás, a
legújabb kutatások is azt mutatják, hogy a különbség tapasztat-
lata ma is élő és erős, a nemzeti önazonosságban pedig az em-
lített jóléti „önzés” jeleníti meg. Másfelől viszont a szimbolikus
és a gyakorlati sok szempontból egyre inkább összekeveredik,
mindenekelőtt a médiafogyasztási szokásokon keresztül, leg-
alábbis Szerbiában, Kárpátalján és Romániában. (Szlovákia itt
kivétel.) A legfontosabb ezen a téren a munkavállalás átalaku-
lása, egy immár nem nemzeti, hanem előbb magyarországi és
kisebbségi, mára pedig európai munkaerőpiac létrejötte, ahol
magyarországiak és kisebbségi magyarok is egyaránt otthono-
san mozognak, és építenek a migrációs hálózataikra. A másik
lényeges tényező a médiafogyasztás teljes átalakulása. Amíg a
kétezres évek elején még kiemelkedő volt az adott ország több-
ségi nyelvű médiájának a használata, illetve a valóban sokszí-
nű helyi média hatása, mára a többségi nyelvű média háttérbe
szorult, a helyi média sokszínűsége pedig jórészt megszűnt, és a
magyarországi jobboldali média részévé vált. Mindezek mellett
a magyarországi kereskedelmi csatornák fogyasztása is erősíti
ezt a hatást, immár lehetőség van rá, hogy minden magyar egy-
séges kereskedelmi médiatérben mozogva ugyanazt a populáris

⁵⁴ EGRY Gábor: *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfo-
gás Magyarországon a rendszerváltás óta.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

⁵⁵ Jon E. FOX: Vándorló nemzet(i) identitások. In: FEISCHMIDT Margit (szerk.):
Erdély-(de)konstrukciók. PTE Média és Kommunikációtudományi Tanszék,
Pécs, 2005. 105–123.

kultúrát fogyassza. A politika pedig egyre inkább a budapesti és nem a helyi politikát jelenti számukra.

Ez persze nem ellentétes a fentebb már vázolt jobboldali nemzetpolitikával sem, sőt szerves része annak. A magyar kisebbségi önazonosság változását illetően ennek hatására ma legfeljebb hipotéziseink lehetnek, a végkimenetel pedig a távolság és közelség dinamikájának hatásától, illetve a távolság társadalmi beágyazottságától függ. (A két világháború közti tapasztalatok alapján azt biztosan nem lehet készpénznek venni, hogy az intenzív propaganda, a nemzeti egység szimbolikus ki nyilvánítása minden helyzetben önmagában megszünteti azt.) Vannak arra utaló jelek, hogy ez tartós marad, és persze az ellenkezőjére is.

Jóslatok helyett lezárásként inkább négy fontos fejleményt említek, amelyek végső soron meg fogják határozni a kisebbségi, illetve vele a magyarországi magyar önazonosság változását. Az nyilvánvaló, hogy 2010 óta a politikában marginalizálódott az antinacionalista pozíció, a legtöbb politikai párt egyetért a lényegében etnikai alapú kettős állampolgársággal és még a választójog kiterjesztésével is. Ugyanakkor a szociológiai felmérések azt mutatják, hogy az utóbbi társadalmi támogatottsága már nem egyértelmű, és mint említettem, a jóléti intézményeket a nagy többség a magyarországiak saját jogának tekinti.⁵⁶

Ezzel szorosan összefügg a következő fejlemény, a szimbolikus és gyakorlati állampolgárságé, amely részben a távolság és közelség dimenzióinak is megfeleltethető. Az állampolgárság körüli diskurzus eredetileg az előbbit emelte ki, mint az érzelmi kapcsolat jogi formába öntőjét jelenítette meg, ami egyfajta kárpótlás lesz Trianonért. Az állampolgárság azonban, ha saját elhatározásból veszi fel valaki (és a visszahonosításra csak így kerülhet sor) semmiképpen sem marad szimbolikus tartalmú, a hozzá kapcsolódó jogok és lehetőségek kihasználása szinte

⁵⁶ Legutóbb lásd a Publicus Intézet felmérését 2017 augusztusából. Forrás: http://www.publicus.hu/blog/hataron_tuli_magyarok_egyes_jogairol/ (Letöltve: 2017. 12. 03.)

automatikusan bekövetkezik.⁵⁷ Bár a szavazati jog miatt ezt Magyarországon elsősorban az országhoz kötik, a valóságban a magyar állampolgársággal járó jogosítványoknak sokféle kihasználására van tömeges példa. A vízummentes amerikai utazás, a korlátok nélküli európai munkavállalás legalább annyira jellemző, mint a magyarországi jelenlét valamilyen formája, vagy éppen, legújabban, a magyar kormány nyújtotta gazdasági támogatási lehetőségek kihasználása. (Ezeket magyar állampolgársághoz kötik.) Ugyanakkor a kisebbségi közösségek sem egységesek abban a tekintetben, hogy mekkora részük vette fel a magyar állampolgárságot (illetve ezen belül az, aki felvette, valójában akarja is valamire használni, vagy csak „rátukmálták”).⁵⁸

Vagyis a nemzetet egyesítő szimbolikus köteléknek a visszája éppen a nemzet további gyakorlati feldarabolása: a magyarországiak mellett immár vannak állampolgár kisebbségek, nem állampolgár kisebbségek, és az előbbiek között vannak, akik az állampolgárságot pusztán praktikusán használják, és vannak, akik szimbolikusán is. Viszont mindezt elfedi egyfelől az állampolgárságot felvett kisebbségi magyarok körében a hála és a vele járó politikai elköteleződés egyetlen politikai vezető, Orbán Viktor mellett, másfelől az a jelenleg hegemon diskurzus, amelyik Magyarországot minden magyar nemzetállamként jeleníti meg, amely a lakóhelyükön is képes így funkcionálni számukra, ezért terjesztette ki az állampolgárságot.⁵⁹ Mindez pedig egybeesik azzal a fejleménnyel is, amelyik 1989 után, a nemzetállammal szemben inkább kritikus konszenzust követően abban ismét fontos erőforrást lát.

A harmadik fejlemény a magyarországiak és a kisebbségi-ek közti határtermelés folyamatossága, a szimbolikus és im-

⁵⁷ Lásd például az erre vonatkozó attitűdöket a 2015-ös, fiatalokat lekérdező GeneZYs vizsgálatban. Forrás: www.kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/sajto_prez_2016_jan_28_vegl_bo.pdf (Letöltve: 2017. 12. 03.)

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A kettős állampolgársághoz és Magyarországhoz való viszonyra, ennek motívumaira és változataira lásd: Szabolcs POGONYI: *Extra-territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*. Palgrave-Macmillan, Ashgate, 2017. 125–186.

már közjogi egyesítés ellenére. Ez a mindennapi interakciókban megtapasztalt különbség (a „lerománózás”) egyáltalán nem szűnt meg. Sőt, könnyen előfordulhat, hogy az idegenellenességre építő ismétlődő és fokozódó kampányok (amelyek egyébként a magyar önazonosság nyugati és európai összetevőit is módosítani hivatottak) még fel is erősítik ezt. A kérdés az, hogy ismerve a magyarországi felfogás korlátait, a „jóléti sovinizmus” erejét, egy erre is építő, és az idegenellenességet általában is erősítő diskurzus vajon meddig képes mentesíteni annak hatása alól az egyébként a szimbolikus elfogadás ellenére is másnak látott kisebbségi magyarokat? Különösen akkor, amikor a Demokratikus Koalíció részéről már megtörtént az első kísérlet arra, hogy a kisebbségi magyarokkal szemben mozgósítsák a magyarországiakat a választásokhoz közeledve.

Azokat a kisebbségi magyarokat, akik viszont maguk is fenntartják a magyarországiak másságának képzetét. Ez utóbbi a regionális kötődésekben (erdélyiség, felvidékiség) is tetten érhető, miközben legújabb és legjelentősebb megjelenése éppen a magyar kormány által is táplált székelyföldi önazonosság.⁶⁰ Ez ma az a kötődés, amelyikben a legerősebben megjelenik a két világháború közötti regionalizmusok törekvése a nemzeten belüli hierarchia megfordítására, miközben maga is áldozata a már korábban említett paradoxonnak: az ellenségnek látott románokkal szemben csak Magyarország erőforrásaira támaszkodva látnak esélyt képviselői a sikerre.

Mindezek végül egyetlen nagy kérdéssé állnak össze, amelylyel viszont a hivatalos nemzetpolitika nem igazán néz szembe. Tekintettel arra, hogy Magyarország minden magyar számára teljes értékű nemzetállamként jeleníti meg magát, amelyik a nemzeti intézmények és struktúrák teljességét biztosítja, a kérdés az, hogy működtethető-e, és ha igen, milyen feltételekkel és meddig egy nem területiális nemzetállam. Nem éppen az ebből eredő feszültség teszi-e szükségsszerűvé azt, hogy a közösséget

⁶⁰ PATAKFALVI-CZIRJÁK Ágnes: Nemzeti csoportkép. A székely identitás mint kategória alakulása a rendszerváltás óta. In: FÖLDES György-ANTAL Attila (szerk.): *Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 276–301.

időről időre ugyan változó, de mindig annak létére veszélyes ellenségek segítségével mozgósítsák, és ennek révén vegyék rá ideiglenesen arra, hogy eltekintsen a belső megosztottságtól, választóvonalaktól és különbségektől? Vagyis nem lehetséges-e, hogy ez a konstrukció pusztán a másik gyűlöletére épülhet?